

הרב זלמן נחמיה גולדברג
חבר בית הדין הרבני ירושלים ת"ו
וראש כולל שבת ומחוקק

תוספתא

בענין ירושה בתרומות ומעשרות וצדקה

שאלה:

המפריש תרומה ומעשרות ומת מה עושים עם התרומות ומעשרות ומעות צדקה שהפריש. תשובה:

א

בשו"ע חושן משפט סימן רע"ו ס"ו בהגהות הרמ"א, וז"ל: אין היורשין יורשין דברים שאין בהם ממש או טובת הנאה בעלמא שאינו ממון. עכ"ל.

ובקצה"ח שם סק"ב הביא דברי השל"ה שהאריך והעלה לפסק שמעות מעשר וצדקה שביד האדם יראה לחלק בחייו לעניים, כי אם מת ונשאר אחריו מעות מעשר, אין היורשים יורשים אותם, כיון שטובת הנאה אינה ממון. על כן יראה לחלק בחייו שאם יחזיקו בניו בטובת הנאה אחר מותו, שלא כדין עושים, ולא שייך לומר שחצרום קונה להם, דאין נקנית לאדם דבר שאינו ממון, כמו שאינו יכול להקנות כך אינה קונה וכו'. עכ"ל. והנה אם לא חילק בחייו ונשאר תרומה ומעשרות צדקה. לפי"ז כל עני שיבוא ראשון יכול ליקח הכל וכלקט ופאה, וכמו במעשר עני המתחלק בתוך הבית, שאיתא בנדרים דף פ"ד שיכול כל עני לקחת. וכן שנינו בדומה לזה בנדרים דף פב, האומר קונם כהנים נהנים לי באין ונוטלים בע"כ מאחר שאסר הנאה על הכהנים איבר את טובת הנאה ומימלא יכולים ליקח בע"כ.

והנה הקצה"ח שם סק"ב נתקשה בכל

גבאי צדקה, שמצינו בשו"ע חו"מ סימן לו סעיף ט, שיש לו טובת הנאה, ומה"ט פסול הגבאי להעיד על אחד שנדר לצדקה, שחשוב נוגע למ"ד טובת הנאה ממון, שיכול ליתן הגבאי למי שירצה, אבל מאחר שקיימל"ן טובת הנאה אינה ממון להכי מכשירין הגבאי להעיד על ממון ההקדש. והקשה הקצות, א"כ לדברי השל"ה שאין אפשרות לירש טובת הנאה וגם אין אפשרות להעבירו ולתתו לאדם אחר מק"ו מירושה, א"כ איך יש טובת הנאה לגבאי, בשלמא להנודר עצמו יש טובת הנאה דכתיב ונתת, אבל לגיזבר איך יבוא לו הטובת הנאה, ותירץ שכל זמן שבעלים קיימין ומוסרין לגיזבר לחלק למי שירצה שליחותיה דבעלים עבד, כיון דהבעלים יש להם רשות לחלק, אבל היכא דמתו הבעלים פקע טובת הנאה לגמרי. או שגיזבר שאני דיד עניים הוא וסומכין עליו ואית ליה רשות לחלק למי שירצה אבל אדם אחר ודאי לא וכמ"ש עכ"ל.

ב

והנה לדברי הקצה"ח (עכ"פ לתירוצו הראשון) שגיזבר צדקה אחר שמתו המנדבים יכול כל עני הבא ראשון, וליקח כל מעות צדקה שיש בכיס של צדקה, וזה לא שמענו מעולם. וכן מה שכתב הקצות שלבעלים עצמם יש אפשרות ליתן למי שירצה, ונלמד מקרא ד"ונתת" ג"כ קשה הא קרא זה איירי במתנות עניים בפרשת וידוי מעשרות דברים

הבא ראשון צריכים ליתן לו הכל, ואין צריך אומד, ואי משום שהגבאים עוברים על זה, ולא נותנין לבא ראשון, ומטעם זה לא רצה ר' יוסי להיות ממחלקי צדקה, שגורם הפסד לעני הבא ראשון, ועובר על מה שכתוב אל תשיג גבול עולים (משלי כב). כמבואר בפאה פ"ה מ"ו מי שאינו מניח את העניים ללקוט, או שמניח לאחד ולאחד אינו מניח, או שהוא מסייע לאחד מהם, הרי זה עובר אל תסיג גבול עולים. ע"כ. והוא הדין בצדקה במקום שאין טובת הנאה ואינו נותן לבא ראשון, עובר על פסוק זר אבל אין זה הטעם שמבואר ברש"י.

וגם אין לתרץ שלכן לא רצה ר' יוסי להיות ממחלקי צדקה, שהבעה"ב שנתן לו היה לו טובת הנאה, כמו שכתב הקצה"ח, והגזבר אינו אלא שלוחו של בעה"ב, אלא שאנו אומדין שדעת בעה"ב הנודב שיתן לעניים כל אחד לפי צרכו, ואם יאמוד לאחר ברווח ולאחר בצימצום יעבור על דעת בעה"ב.

ג

אכן עדיין קשה למאי צריך ג' למחלקי צדקה, הא הבעה"ב יכול לשלוח אפילו אחד מדין שליחות. ועוד קשה, אפילו כשעוברין על דעת בעה"ב עדיין צריך להבין מה האיסור בזה, שהרי אינו גוזל את העניים, אלא שגוזל טובת הנאה שיש לבעלים.

והנה בתוס' ב"מ דף ו' ד"ה והא, מבואר בכהן התופס בכור, שני תירוצים, לתירץ אחד מוציאין מהכהן, שהבעלים יכולים לומר ליתן לכהן אחד. ותירץ שני, שאין מוציאין מיד הכהן אלא את שוויו טובת הנאה שיותר מזה אין לבעלים למ"ד טובת הנאה ממון. ע"כ.

ונראה משם שלמ"ד טובת הנאה אינה

כו, ובפרשה זו לא נזכר צדקה וגם לא נתרבה, תדע שאם לא נתן צדקה שיש תחת ידו אינו מעכב הוידוי כשאר מתנות כהונה ולויה שמעכבין הוידוי כמבואר במשנה מעשר שני פ"ה מ"י וגם נתתי לגר ליתום ולאלמנה זו לקט שכחה ופאה אף ע"פ שאינם מעכבין את הוידוי, ומזה שלא הזכיר צדקה נראה שאין אפילו מצוה לבער צדקה בשעת הביעור וכן לא הזכיר שצריך ליתן צדקה בשעת הביעור בפ"ה ממעשר שני מ"ו וגם לא ברמב"ם פ"א ממעשר שני שמבואר שם דיני ביעור. המורם מכל הנ"ל שאין צדקה נכלל בפסוק "ונתת ללוי לגר וליתום ולאלמנה". וא"כ אין לנו הוכחה שיש טובת הנאה גם לבעלים וגם מה שנראה פשוט מהקצה"ח שלגזבר צדקה יש טובת הנאה וכמו שהביא מהרמ"א סימן לז שיש טובת הנאה לגזבר.

והנה קשה מהא דאיתא במס' שבת דף קיח ע"ב "אמר ר' יוסי יהא חלקי מגבאי צדקה ואל יהא חלקי ממחלקי צדקה". וברש"י שם ד"ה ממחלקי כתב, וז"ל: דאמרינן בב"ב דף ח' צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלושה והמחלקים אותה עליהם לבדוק לפי הצריך לכל אחד ואחד ולפעמים שקרובין דעתן לרחם על זה ולחלוק יותר מן הצורך שאומדין אותו בהרוחה ואומדין את חברו בצמצום. עכ"ל. והשתא אם נאמר שיש לגבאים טובת הנאה קשה איזה איסור יש בזה שמקרבין לאחד ואומדין אותו בהרוחה הא מותר לכתחילה ליתן למי שירצו. וכן ברש"י ב"ב דף ח' ע"ב רש"י ד"ה מפני שהוא כדיני ממונות. איתא "לעיין ולתת לכל אחד כפי טפלים התלויין בו". עכ"ל. ומכל זה מוכח שאין לגבאי טובת הנאה.

ואין לתרץ שאירי באופן שהגבאים מחלקים אחר מות הנודב, שא"כ אדרבה, אז אין כלל טובת הנאה לגזבר. וכל עני

וכל אחד יכול לתפוס, אבל במקום שהדין הוא שהגבאי יחלק לעניים לפי צרכו, שם אם אינו מניח לאחד הוא גזל גמור.

ומה"ט אפשר ליישב גם מה שקשה על מה שהבאנו מתוס', שכהן התופס מתנות כהונה אין מוציאין מידו, א"כ עני התופס מעות צדקה אפילו יתפוס כל הצדקה לא נוציא מידו, אפילו יתפוס יותר ממאתים זוז, כמו ששנינו במסכת פאה פ"ח מ"ח מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה פאה ומעשר עני היה לו מאתים חסר דינר, אפילו אלף כאחת נותנין לו, הרי זה יטול. ודבר זה לא שמענו מעולם שלא נוציא מעני התופס. ולפי דרכנו ניחא מאחר שבצדקה יש הלכה שהגבאי מחלק לעניים, אין עני אחד יכול לתפוס יותר ממה שפסקו לו, שאז גזול שאר עניים, ורק בלקט שכחה פאה ומעשר עני שיש טובת הנאה לבעלים נמצא שאין לעני מיוחד זכות במעות אלו, אלא שייך לכל עניים, ולכן יכול כל עני לתפוס, אבל לא בצדקה שבא ליד גבאי. ואפשר שאפילו בצדקה שלא בא ליד גבאי, ג"כ חשיב הבעלים עצמם כגבאי, וצריך ג"כ לחלק לעניים כפי צרכם, ואסור לו לבעה"ב לאמוד עני אחד בריוח ולשני בצימצום, אלא במקום שבתחילת מחשבתו כשנדר חשב ליתן לעני שהוא רוצה בו, או שחשב שיתן למי שירצה, שאז לכתחילה כך חל נדרו.

ה

ומטעם זה גם מבעה"ב אין עני יכול לתפוס צדקה, ואם יתפוס נוציא מידו, ממ"נ שאם נדר סתם ולא חשב הנודר לעני מסוים, וגם לא למי שירצה אז נחשב הבעה"ב כגבאי ואין לתפוס ממנו שכבר חל דינו לחלק כדין, לפי צורך עניים, ואם חשב בעה"ב בתחלת נדרו ליתן לעני מסוים, או למי שירצה גם

ממון אין מוציאין כלום מהכהן. ועיין ברע"א שם בגליון שכתב שדעת רש"י ב"ק ס"ו ע"א ד"ה "עד שצבעו", נראה שסובר כתירוצן השני שהחוטף מתנות כהונה אין מוציאין מידו, והשתא לשיטה זו כשהגבאי יעבור על דעת בעה"ב משלחו ויתן למי שירצה, אינו גזול כלל, וגם על איסור אל תסיג גבול עולים, מסתבר שאינו עובר, שלא נאמר איסור זה, אלא כשמפסיד לעניים, אבל לא כשמפסיד לבעה"ב. ומ"מ נראה שיש איסור בזה שמפסיד לבעל הבית טובת הנאה, אף שאין בזה איסור גזל למ"ד טובת הנאה אינה ממון, מ"מ מאחר שהתורה נתנה זכות לאדם, אסור להפסידו אף שלא נתברר לי מהיכן נלמד איסור זה, וצ"ע עכ"פ קושי' הראשונה למאי צריך ג' בחלוקת צדקה.

לכן נראה לומר שבאמת אין לגזור ולגבאי זכות ליתן למי שרוצה, אבל גם אין דין צדקה כלקט שכל עני הבא ראשון יכול ליקח הכל, אלא כך דין הצדקה שהגבאי מחלק לפי צורך עניים, היינו לעני יותר מחברו, ליתן לו יותר, או שיותר בני בית לעני זה, ליתן לו יותר, וכמבואר ברש"י ב"ב שהבאנו לעיל. ואולי זהו כוונת הקצות בתירוצו השני, שגזבר כיד עניים הוא, לכן יש לו טובת הנאה, שכוונתו על דרך שביארנו שיד עניים, היינו שצריך ליתן לכל עני לפי צרכו.

ד

ולפי"ז נמצא אם הגבאי אינו אומד נכון לכל אחד, גזול את העניים, ויתכן שיעבור לא רק על פסוק אל תשג גבול עולים, אלא נחשב כגזול ממון עניים, שרק בלקט ופאה שכך הדין לכל התופס, אז כשאינו מניחו לעני אחד ללקט, או שמסייע לאחד מהם עובר רק בלאו זה דאל תסיג, אבל גזל עניים אין שם, שהרי אין הממון של העני.

זה, ולכן אין עני אחר יכול לתופסו. הקצה"ח בסימן ריב סק"ד חולק על זה, וסובר כשאדם נודר ליתן צדקה לעני פלוני, אין אומרים אמירתו לגבוה בצדקה ומתמת נדר יכול ליתנו לעני אחר. עיי"ש. הרי דס"ל שלא שייך נדר, אלא ליתן לצדקה, אבל אין נדר לעני זה, וכנראה שטעם הדבר שנדר אינו אלא למצוה, והמצוה היא הצדקה, אבל לעני מסוים אין בזה מצוה מיוחדת, ולכן לא שייך שיתחייב מדין נדר. והנה אף שהקצות הוכיח זאת מגמ' ב"מ דף ט', במי שליקט את הפאה, ואמר הרי זה לפלוני עני, ר"א אומר זכה לו, וחכמים אומרים יתנהו לעני הנמצא ראשון, ומ"ד אחד בגמ' מוקי לה שהמלקט הוה עני, והקשה הקצה"ח א"כ למה צריך ליתנו לעני הנמצא ראשון, לחכמים, יקחהו לעצמו, ותירץ שבזה שאמר לתת לפלוני עני, הרי זה כנדר לעניים, ואינו יכול לקחת לעצמו, עיי"ש. אכן עדיין אין בזה הוכחה שאין נדר לעני מסוים, ואפשר ששייך לנדר גם לעני מסוים, ומ"מ כשנודר לעני מסוים, יש בזה שני נדרים, נדר אחד שיהי' הממון צדקה, ונדר שני שיהי' הצדקה לעני זה, והנה בלוקט את הפאה לפלוני עני, שיש בזה שני נדרים, אף שנדר אחד אינו יכול לקיים, ואנוס הוא בזה שנדר שיהי' לפלוני, אבל חלק הנדר שיהי' לצדקה לא פקע, שהרי יכול לקיימו ולתתו לעני הנמצא ראשון. וכנראה שסברת הקצה"ח הוא שאם שייך נדר שיהי' לעני פלוני, אם אי אפשר לקיים חלק זה של הנדר שאי אפשר ללקט לעני, בטל כל הנדר, ויכול לקחתו לעצמו. אבל אינו מוכרח. ודו"ק.

והנה לפי דרכנו שלגבאי צדקה אין טובת הנאה לתתו למי שירצה, אלא צריך לתת לזקוק יותר, צריך ביאור הא דהביא הקצה"ח מסימן ל"ז, שמבואר שם שגבאי צדקה יכול

נוציא מעני התופס, שהרי כבר הממון צדקה נעשה ממונו של העני שחושב ליתן לו. לא מבעי להשיטות שקונה העני שחשב הבעה"ב ליתן לו, הרי זה ממון עני זה דוקא, אלא אפילו להשיטות שלא חל קנין לעני שחשב ליתן לו, מ"מ מחויב הבעה"ב ליתן לעני שחשב עליו מדין נדר, ואם יתפוס עני אחר מבטל נדרו של בעה"ב. וכן כשחשב הבעה"ב סתם ליתן לעני שירצה, ג"כ אין עני יכול לתפוס, שאם יחשוב כעת הבעה"ב ליתן לעני אחר, איגלאי מילתא שלעני זה חל נדרו, שכך חשב מתחילה שיתן למי שירצה אחר כך, למ"ד שיש ברירה א"כ נתברר למפרע שזהו העני שזכה מתחילה בנדרו, אכן כל זה למ"ד יש ברירה אבל להלכה שקיימ"ל בדאורייתא אין ברירה, צ"ע בזה, ואפשר שבזה יש ברירה לכו"ע לפי מה שכתב הר"ן פ"ק דגיטין בסוגיא דמעמד שלשתן שהמתחייב בשטר מנה לכל מי שיוציא שטר זה אין בזה משום ברירה, מאחר שיכול להתחייב להרבה אנשים, נמצא שמה שהתחייב לזה אין בזה סתירה שלא להתחייב לאחר, ובאופן זה דומה לתנאי, כאומר לכל אחד מהעולם אני מתחייב לכל אחד מנה, בתנאי שיוציא שטר חוב זה, וזהו התחייבות בתנאי, ואין ברירה, אלא באופן שלא יתכן אלא אחד מהרכים, כאומר כתוב גט לאיזה שתצא מפתח תחילה, שאין אפשרות לגרש בגט אחד שתי נשים נמצא שיש גט שאינו מבורר למי. עיי"ש. וא"כ גם במתחייב לעני שירצה אח"כ, דומה למתחייב בשטר שדומה לתנאי, ולא לברירה.

ו

והנה הא דביארנו, שאף אם נאמר שעני מסוים אינו קונה במחשבה של בעה"ב, אעפ"כ נשאר חייב נדר לתת דווקא לעני

להעיד על מעות צדקה. ואינו נחשב נוגע מאחר שטובת הנאה אינו ממון, ואם נאמר שאין לגבאי טובת הנאה יהי' הגבאי נאמן לעדות לכו"ע, גם למ"ד טובת הנאה ממון. וביותר קשה שבמקור הדין שהוא תשובת הריטב"א שהובא בב"י שם בסימן ל"ז תלי בפירוש בשאלה של טובת הנאה ממון או אינה ממון.

ז

ונראה לדחוק שגם זה שהגבאי יכול להחליט למי לתת את הצדקה על סמך האומדנא שלו מי נחרץ יותר למעות צדקה, גם זה חשיב כטובת הנאה. ואינו דומה לדיין הפוסק דין, שבודאי מסתבר שאינו חשוב נוגע בעדות כשיעיד למי זוכה, ששאני דיין שאינו פוסק על סמך אומדנא, אלא על סמך הטענות, ולפי ההלכה, ואם יטעה הדין חוזר. משא"כ גבאי שדן על פי אומדנא, ולא שייך להחזיר דינו, שלא שייך כל כך טעות באומדנא, אולי חשוב הדבר כטובת הנאה, [ואין הכי נמי כשריין דן על ממון שהוא דבר ששייך שודא דדיינא, הדיין יחשב כנוגע בעדות ולא יהא נאמן וצ"ע].

והנה הא דכתב השל"ה [שהבאנו בריש דברנן] שיראה אדם לחלק מעשריו וצדקה מחיים, שלאחר מותו לא יהי' לירושים טובת הנאה. והנה השל"ה מסתמא נתכווין למעשר כספים או צדקה ולא למעשר עני, שמסתמא בזמנו קנו פירות מגוי הפטורים ממעשר עני. והנה לפי דרכנו יוצא שמעשר עני אחר מיתת האדם, יכול כל עני הבא לקחת, אבל במעשר כספים וצדקה אין עני יכול לקחתו, אלא הגבאי צריך לחלק לפי אומדנא שלו להצריך יותר. ואילו בניו של האדם אין האומדנא שלהם מועלת, מאחר שאינם גבאים, אלא דווקא אומדנא של גבאי מהני.

אמנם לולא דברי השל"ה יש מקום לומר שגם גבאות עובר בירושה ולא מדין ירושת הממון, אלא שבן קם תחת אביו לכל שררות שבישראל, כמבואר ברמב"ם הלכות מלכים פ"א ה"ז וז"ל: ולא המלכות בלבד אלא כל השררות שבישראל וכל המנויים ירושה לבן ולבן בנו עד עולם והוא שיהי' הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה וכו'. עכ"ל. ונראה שאולי טעמו של השל"ה הוא, שרק בגבאי גמור יורשין בניו מניו, אבל באדם עצמן שהקדיש ונדר, לצדקה, אף שיש האפשרות לתת מצד אומדנתו, מ"מ לא נתמנה לגבאי אלא שלממון זה חשיב כגבאי ולדבר זה לא שייך ירושה. אכן כל זה במעשר כספים וצדקה, אבל בתרומה ומעשרות ומעשר עני שהם מתנות כהונה ועניים שיש טובת הנאה לבעלים, בזה אין הבנים יורשים, ויכול כל כהן ועני הבא ראשון לקחת את הכל.

והנה לענין מעשר שני שקיימל"ן שממון גבוה, מ"מ בניו יורשים אותו לענין שיכולים לאכול בירושלים, ואין אחר יכול לאוכלן. והטעם נראה מאחר שנתרבה בספרא מהפסוק אם יגאל איש ממעשרו לרבות את היורש. והובא גם בגמ' זבחים דף ו', ועיין בפירוש הראב"ד שם שאפילו לר"מ שמעשר שני ממון גבוה מ"מ יורש, ומאחר שנתרבה לענין הוספת חומש, רואים שיש ירושה בממון גבוה, ממילא גם לגבי זכויות התורה שנתנה לאדם רשות לאכול מממון גבוה, ג"כ יורש היורש.

ח

עוד יש לומר שיש לחלק בין צדקה שמטילים על אנשי העיר, שבוה אין טובת הנאה לבעלים, ועל זה אמר ר' יוסי שאינו רוצה שיהיה חלקו בין מחלקי צדקה. ומה

ואינו עושה קנין והנודר ומת אין היורשים חייבים לקיים, עיי"ש. וא"כ הכא נמי נאמר לענין נודר לגמילות חסד ומת.

וכן הנודר לבית הכנסת – לפי מה שכותב הקצה"ח בסימן ר' סק"א שביהכ"נ אינה ממון של רשות ביהכ"נ אלא דינו כחצר השותפין שיכולים לאסור זה על זה א"כ בנדר מעות ובנו ביהכ"נ, יטלו הבנים את הביהכ"נ לצורך תשמיש חולין, ואף שביהכ"נ אסור לעשותו לתשמיש אחר, אבל לפי מה שכתב הרמב"ן בגמ' מגילה שביהכ"נ הוא תשמישי מצוה אלא שמה שנוזקים תשמישי מצוה זו רק אחר שאינו מקיים כבר המצוה, אבל כל זמן שעומד למצוה אסור לבזותו, וכל זה כשחי המנדב, אבל כשמת והיורשים אינם חייבים לקיים נדר אביהם, א"כ פקע המצוה מביהכ"נ ויכולים לשנותו לדבר הרשות. וצ"ע.

האוצר החכמה

שאמרו בשו"ע סימן ל"ז ס"ט שלגבאי צדקה יש טובת הנאה מדובר בגבאים שמקבלין צדקה מיחידים ולא מה שמטילים על אנשי העיר, ואלו ניתנים על דעת הגבאים ולכן יש לגבאי טובת הנאה, וכסברת הקצה"ח שהבעלים מסכימים שינתן הצדקה למי שהגבאי רוצה, ובוזה אחר מות הבעלים יכול כל עני ליטול מהגבאי.

ויש לעיין במעות שניתנו לגמ"ח שלא נעשה ממון עניים שהרי גמילות חסד גם לעשירים, וא"כ יוצא שאחר מות המנדב לגמ"ח יקחו היורשים את הממון שכל זמן שחי המנדב אינו יכול לחזור בו מלהלוות המעות, כיון שנדר להלוות המעות הרי זה נדר לדבר מצוה ואסור לחזור בו. אבל כשמת קיימל"ן שהנודר ומת אין היורשים חייבים לקיים, וכמו שכתב הקצה"ח סימן רע"ג לגבי מפקיר ומת, שיכולים היורשים לחזור מן ההפקר, כיון שהפקר מטעם נדר